

PREVODI

KVALITATIVNA SVOJSTVA I ZDRAVORAZUMSKA
PSIHOLOGIJA

Danijel Denet

„EPIFENOMENALNA“ KVALITATIVNA SVOJSTVA?¹

U literaturi se može naći još jedan filozofski misaoni eksperiment o našem iskustvu opažanja boja, koji se pokazao kao eksperiment kome je teško doleteti. Reč je o Frenk Džeksonovom (Frank Jackson 1982) eksperimentu o Meri, naučnici koja istražuje boje ali ih nikada nije videla, o kome se naširoko diskutovalo. Kao u slučaju svih dobrih misaonih eksperimenata, tako je i poenta Džeksonovog eksperimenta odmah očigledna čak i laicima. Međutim, Džeksonov misaoni eksperiment je zapravo loš, jer nas podstiče na nerazumevanje premisa!

Meri je briljantna naučnica koja je iz nekog razloga prinuđena da istražuje svet iz crno-bele sobe pomoću crno-belog televizijskog ekrana. Ona se specijalizuje u oblasti neurofiziologije vida i pretpostavimo da je prikupila sve fizičke informacije koje se mogu prikupiti o tome šta se dešava kada vidimo zrele paradajze, ili nebo, i kada koristimo termine kao što su „crveno“ ili „plavo“, i tako dalje. Ona je, na primer, otkrila koje kombinacije talasnih dužina sa neba upravo nadražuju retinu, i kako [se] to tačno, preko centralnog nervnog sistema proizvod[e] kontrakcij[e] glasnih žic[a], i [kako] izbacivanje vazduha iz pluća dovodi do izricanja rečenice „Nebo je plavo“... Šta će se desiti kada Meri izade iz njene crno-bele sobe, ili kada dobije televizijski ekran u boji? Da li će ona nešto saznati ili neće? Čini se očiglednim da će ona nešto saznati o svetu i o našem vizuelnom doživljaju tog sveta. Ali, onda je neizbežno da

1 Izvornik: Dennett, Daniel (2004), “Epiphenomenal’ qualia?”, u: Ludlow, P., Nagasawa, Y. & Stoljar, D. (prir.), *There’s Something About Mary*, Cambridge, MA: MIT Press, str. 59-68. Ovaj Denetov tekst je zapravo preštampano dvanaesto poglavlje iz sledeće knjige: Dennett, Daniel (1991), *Consciousness Explained*, New York: Little Brown, str. 398-406. Termin *qualia* (u jednini *quale*) u savremenoj filozofiji duha potiče od latinskog oblika za množinu prideva *quālis* koji se prevodi obično kao „kakav“ ili „nekakav“. U kontekstu rasprave o prirodi mentalnog, *qualia* se odnose na pojedinačne instance subjektivnog, kvalitativnog iskustva kao što su ukus, boja, ili miris, osećaj bola i slično. Odlučili smo se za već korišćeni prevod termina u srpskom jeziku, što je „kvalitativna svojstva“, umesto da zadržimo termin u izvornom obliku kako se koristi u literaturi iz filozofije duha u anglosaksonskoj tradiciji. – *Prim. prev.*

je njeno prethodno znanje bilo nepotpuno. Međutim, ona je imala sve fizičke informacije. Ergo, ima više informacija od toga, i [prema tome] fizikalizam je neistinit.... (str. 42-43 ovog zbornika²).

Poenta teško da može da bude jasnija. Meri nije imala nikakvo opažajno iskustvo boja (nema ogleдалa da bi mogla da vidi svoje lice, primorana je da nosi crne rukavice, itd. itd.), i stoga, kada su je u tom posebnom trenutku njeni tamničari pustili da izađe u obojeni svet, o kom je imala samo deskriptivno znanje (u vidu crno-belih dijagrama), „izgleda gotovo očigledno“, kao što Džekson kaže, da će ona tad naučiti nešto novo o svetu. Zaista, svi možemo vrlo lako zamisliti Meri kako vidi crvenu ružu po prvi put i uzvikuje: „Dakle, *tako* izgleda crveno!“ Može nam, takođe, pasti na pamet da, ukoliko je prva obojena stvar koju Meri vidi, recimo, gomila drvenih blokova, i ukoliko joj neko kaže da je jedan blok crven, a drugi plav, onda ona ne bi nikako mogla da razluči blokove sve dok ne nauči da poveže reči za boje sa svojim novim iskustvima.

Upravo ovako skoro svi tumače ovaj misaoni eksperiment – i to ne samo laici, već i najpronijljiviji i najprekaljeniji filozofi (Taj [Tye] 1986; Luis [Lewis] 1988; Lor [Loar] 1990; Lajkan [Lycan] 1990, Nemirov [Nemirow] 1990; Harman [Harman] 1990; Blok [Block] 1990; Van Gulik [Van Gulick] 1990). Jedino se Pol Čerčland (Paul Churchland 1985, 1990) ozbiljno protivio ovom prikazu Merinog dramatičnog otkrića novog saznanja, koje je tako živopisno uklesano u umove čitalaca. Ovaj prikaz je sasvim pogrešan; ako je to način na koji ste tumačili i zamišljali primer sa Meri, znači da niste sledili uputstva! Razlog zašto niko ne sledi uputstva leži u tome što se od vas traži da zamislite nešto monstruozno ogromno, što nema smisla ni pokušavati. Ključna premisa je da „Meri ima sve fizičke informacije“. To nije nešto što je lako odmah zamisliti, tako da se niko time ni ne zamara. Ljudi, u stvari, samo zamisle da Meri zna mnogo toga – možda zamisle da ona zna sve što bi neko danas mogao da zna o neurofiziologiji procesa opažanja boja. Ali to je samo kap u okeanu, i ne treba se čuditi što bi Meri naučila nešto novo ako je to sve što je isprva znala.

Kako bih još bolje potcrtao iluzornost imaginacije u ovom misaonom eksperimentu, dozvolite mi da nastavim priču o Meri na jedan neočekivan, premda legitiman, način:

² Ovde stoji referenca na prvo poglavlje u zborniku, u kom je i Denetov tekst, a koje predstavlja preštampan sledeći rad: Jackson, F. (1982). „Epiphenomenal qualia“, *Philosophical Quarterly* 32: 127-136. Ovaj rad postoji i u srpskom prevodu kao: Džekson, F. (1994). „Epifenomenalna kvalitativna svojstva“ (preveli Pejić, N. i Grahek, N.), *Theoria (Beograd)* 2: 83-93. Pasus je preuzet iz srpskog prevoda uz neznatne izmene. – *Prim. prev.*

I tako, jednog dana, Merini tamničari odluče da je došlo vreme da joj dozvole da vidi boje. Spremili su se da je prevare tako što će joj kao njeno prvo opažajno iskustvo boje predstaviti plavu bananu. Meri je bacila pogled na bananu i rekla im: „Hej! Pokušali ste da me prevarite! Banane su žute, ali ova ovde je plava!“ Njeni tamničari su ostali zabezeknuti. Kako je uspela da otkrije njihove namere? „Vrlo jednostavno“, odgovorila je Meri. „Treba-lo bi da se setite toga da ja znam *sve* – apsolutno sve – što bi se moglo znati o fizičkim uzrocima i posledicama opažanja boja. Tako da, razume se, pre nego što ste mi doneli bananu, ja sam bila zapisala, krajnje detaljno, kako fizički utisak žutog ili plavog objekta (ili zelenog, itd.) može nadražiti moj nervni sistem. Ja sam već znala kakve *misli* bih imala (pošto, na kraju krajeva, „puka dispozicija“ da se misli o nečemu nije isto što i vaša famozna kvalitativna svojstva, zar ne?). Ni najmanje nisam bila iznenađena vlastitim iskustvom plavog (ono što me je iznenadilo jeste da vam je domašaj tako trećerazredna prevara). Shvatila sam da je vama *teško da zamislite* da ja mogu znati toliko mnogo o mojim reaktivnim dispozicijama da mi iskustvo plave boje nije bilo iznenađujuće. Naravno da vam je teško. Teško je bilo kome da zamisli posledice koje proizlaze iz pretpostavke da postoji neko ko zna apsolutno svaku fizičku informaciju o svemu!“

Mora da sam negde varao, mislite vi, čitajući prethodne redove. Mora biti da krijem govor o nekakvim nemogućnostima iza Merinih komentara upućenih tamničarima. Imate li dokaz za to? Moja glavna teza nije da ovaj nastavak priče o Meri dokazuje da ona *ne saznaje* ništa novo, već da uobičajeni način tumačenja i zamišljanja priče *ne dokazuje da saznaje* išta novo. Štaviše, ne dokazuje apsolutno ništa, samo podstiče intuicije da Meri saznaje nešto novo („izgleda gotovo očigledno“) uljuljkujući vas u zamišljanje nečeg što same premise ne podrazumevaju.

Istina je, dabome, da bi u svakoj realističnoj, lako zamislivoj verziji ove priče, Meri na kraju naučila nešto novo, ali u svakoj takvoj priči ona bi mogla da zna mnogo, ali to ne znači da bi znala sve i imala svaku moguću fizičku informaciju. Jednostavno zamišljanje da Meri dosta zna nije dobar način da se pronikne u implikacije toga šta znači da ona ima „sve fizičke informacije“ – u istoj meri u kojoj ni zamišljanje da je Meri bezobrazno bogata nije dobar način da se pronikne u implikacije hipoteze da ona poseduje sve na ovom svetu. Pomoglo bi nam da shvatimo dokle seže njeno znanje i kakvo joj preimućstvo daje ako bismo počeli da nabrajamo neke stvari koje Meri očigledno već zna. Prema tome, ona ume da prepozna nijanse crne, bele i sive, jasna joj je razlika između boje objekta i svojstava površine tog objekta, poput sjajnosti ili matiranosti, kao i razlika između granica osvetljenja i granica obojenosti objekata (ugrubo rečeno, granice osvetljenosti su one koje se pojavljuju na nekadašnjoj crno-belooj televiziji).

Takođe, Meri zna, i to s velikom preciznošću, koji će efekat – opisan neurofiziološkim terminima – imati svaka pojedinačna boja na njen nervni sistem. Jedini zadatak koji joj preostaje jeste taj da pronade način kako da identifikuje te neurofiziološke efekte „iznutra“. Čitaocu se može učiniti da mu je vrlo lako da zamisli da Meri *pomalo* napreduje tokom vremena – recimo, savladaće najzahtevnije načine na koje može da odredi da neka boja, ma šta ta boja bila, *nije* žuta, ili *nije* crvena. Kako će Meri da uspe u tome? Tako što će da primeti istaknute i specifične reakcije koje bi njen mozak proizvodilo samo za žutu boju, ili samo za crvenu boju. Međutim, ako joj se dozvoli i jedan korak u vlastiti prostor boja, što smo malopredšnjim razmatranjem upravo i dopustili, čitalac bi trebalo da zaključi da bi ona na ovaj način mogla da dođe do potpunog znanja o bojama, jer nije slučaj da Meri zna koje su *istaknute, uočljive* reakcije, već ona, zapravo, ima znanje o svim reakcijama.

Podsetimo se priče kako su Džulijus (Julius) i Etel Rozenberg (Ethel Rosenberg) vešto pretvorili kutiju bombona u Gajger-Milerov brojač.³ Zamislite, sada, njihovo iznenađenje kada bi se pojavio uljez sa brojačem koji je „pandan“ brojaču Rozenbergovih, ali nije original. „Nemoguće!“, povikali bi Rozenbergovi. „Nije nemoguće“, rekao bi onda uljez, „samo je izuzetno teško. Imao sam sve informacije koje su bile potrebne da bi se rekonstruisao Gajger-Milerov brojač, kao i da bi se napravila stvarčica koja ima oblik kao taj brojač, ali nije zapravo brojač“. Meri je imala dovoljno informacija (u originalnoj postavci, ako ste sledili uputstva) da shvati šta su njeni „brojači“ plave i crvene boje, te samim tim i da unapred identifikuje boje. Ne mari što to nije uobičajen način kako se dolazi do znanja o bojama, budući da naša Meri nije uobičajena osoba.

Jasno mi je da ova moja razmatranja neće zadovoljiti Merine filozofski orijentisane obožavatelje, koji smatraju da se o njoj ima još štošta reći – ali glavna poenta koju hoću da artikulišem jeste da se aktualno dokazivanje Merinog znanja mora odvijati u areni koja nema veze sa Džeksonovim primerom, koji predstavlja klasično izazivanje *sindroma filozofa*: brkanje neuspesne imaginacije sa uvidom nužnosti. Neke filozofe, koji su se podrobno bavili ovim Merinim slučajem, možda nije briga što su sve vreme pogrešno zamišljali misaoni eksperiment, pošto su ionako koristili eksperiment samo

3 Denet ovde misli na američki bračni par Rozenberg koji je 1951. godine bio optužen, a 1953. pogubljen, zbog navodne špijunaže za Sovjetski savez. Jedna od stavki optužbi uključivala je i opskrblijevanje sovjetskog NKVD-a (tajne policije) informacijama i planovima o američkom nuklearnom naoružanju, te su „zasluge“ za prvo sovjetsko testiranje nuklearne bombe 1949. godine pripisane upravo Rozenbergovima – što je verovatno i razlog zašto Denet pominje Gajger-Milerov brojač (instrument za detektovanje i merenje jonizujućih radioaktivnih čestica) u ovom kontekstu. – *Prim. prev.*

kao odskočnu dasku za diskusije koje za cilj imaju osvetljavanje niza nezavisnih a važnih filozofskih problema. Neću se time baviti u ovom radu, jer sam zainteresovan za to da direktno procenim zaključak koji Džekson izvlači iz primera sa Meri, a to je da vizuelna iskustva imaju kvalitativna svojstva koja su „epifenomenalna“.

Filozofi i psiholozi (kao i ostali kognitivni naučnici) često u poslednje vreme koriste termin „epifenomen“, i to pretpostavljajući da je značenje termina svima poznato, i nešto oko čega su svi postigli konsenzus, a u stvari filozofi i kognitivni naučnici koriste taj termin u potpuno drugačijim značenjima – ovo je jedna bizarna činjenica, koju je druga činjenica učinila još bizarnijom, a to je da uprkos tome što sam je već u više navrata isticao, za to apsolutno nikog nije bila briga. Promeniću taktiku i naterati korisnike termina „epifenomenalizam“ u defanzivu, iz razloga što se „epifenomenalizam“ isuviše često shvata kao sigurna kuća za kvalitativna svojstva, a i zato što ova iluzija sigurnosti potiče isključivo od ekvivokacije termina.

Sudeći po *Kraćem Oksfordskom rečniku engleskog jezika (Shorter Oxford English Dictionary)*, termin „epifenomen“ se javlja prvi put 1706. godine kao tehnički termin u patologiji, koji denotira „sekundarno pojavljivanje simptoma“. Evolucionari biolog Tomas Haksli (Thomas Huxley) je možda prvi autor koji je proširio upotrebu termina tako da ima isto značenje kakvo se podrazumeva u današnjoj psihologiji, gde je „epifenomen“ nefunkcionalno svojstvo ili nus-proizvod. Haksli je koristio termin u kontekstu rasprave o evoluciji svesti, unutar koje je njegova pozicija bila da epifenomenalna svojstva (kao što je „pisak parne mašine“) ne mogu biti objašnjena putem prirodne selekcije.

Evo jasne instance upotrebe ove reči:

Zašto ljudi koji misle o nečemu grizu usne ili udaraju nogama o pod? Jesu li ove radnje samo epifenomeni koji prate ključne procese osećanja i mišljenja, ili su pak to integralni delovi ovih procesa? (Zajonc & Markus 1984: 74)

Može se primetiti da su autori nameravali da tvrde da ove radnje, iako savršeno uočljive iz perspektive trećeg lica, ne tumače ulogu u buđenju osećanja i podsticanju misli; ove radnje su, naime, nefunkcionalne. U istom duhu se može reći da je zvuk koji se čuje kad se upali računar epifenomenalan, kao što se to isto može reći i za vašu senku koja se pojavljuje dok kuvate čaj na šporetu. Epifenomeni su puki nus-produkti, ali kao takvi upravo i stvaraju niz posledica u svetu: udaranjem nogama o pod stvara se buka, a tvoja senka, čitaocu, imala bi zasigurno posledice po razvijanje filma u fotografskoj radnji, pogotovo imajući u vidu postepeno hlađenje površine fotografije preko koje bi ta senka pala.

Standardno filozofsko značenje je nešto drugačije od značenja navedene lekseme u *Oksfordskom rečniku*. Tako, u filozofiji, „*X* je epifenomenalno“ znači „*X* je posledica, ali uzeto za sebe ne stvara dalje bilo kakve posledice u fizičkom svetu“ (v. Brodovu (Charles Dunbar Broad) knjigu iz 1925. godine, naročito stranicu 8, gde se inauguriše definicija filozofske upotrebe termina „epifenomen“). Da li su ova značenja potpuno različita međusobno? Dabome, u istoj meri u kojoj se razlikuju značenja leksema „ubistvo“ i „smrt“. Filozofsko značenje je daleko jače: bilo šta što nema nikakve posledice po fizički svet zasigurno nema ni posledice po funkcionisanje bilo čega, ali obrnuti slučaj ne važi, čemu svedoči primer naveden u Zajonc & Markus 1984.

Zapravo, filozofsko značenje je prejako, zato što stvara pojam koji ne služi ničemu (Harman 1990, Fox 1989). Budući da *X* nema fizičke posledice, prema filozofskoj definiciji, onda nijednim mernim instrumentom ne bi moglo da se identifikuje prisustvo *X*-a, bilo direktnim ili indirektnim putem; način na koji je svet ustrojen nije ni na koji način modifikovan prisustvom ili odsustvom *X*-a. Kako se onda može ikada pronaći empirijski razlog za tvrdnju o prisustvu *X*-a? Pretpostavimo, na primer, da Oto insistira na tome da njegovo iskustvo poseduje epifenomenalna kvalitativna svojstva. Zašto bi on ovo tvrdio? Zasigurno Oto ovo ne tvrdi zbog toga što takva svojstva imaju neke posebne posledice po njegovo iskustvo, koje bi ga zauzvrat navodilo, ili obaveštavalo da treba da artikuliše glasove tako da bi izgovorio tvrdnju o kvalitativnim svojstvima – tako nam barem kaže filozofska definicija epifenomena. Otovi najiskrenije moguće artikulisani glasovi kojima se tvrdi postojanje kvalitativnih svojstava *ne mogu* biti evidencija ni njemu niti bilo kome drugom da je njegovo iskustvo zaista okarakterisano ovim svojstvima, budući da bi on tvrdio istu stvar i da kvalitativna svojstva ne postoje [jer u svakom slučaju nema posledica po iskustvo, koje bi se mogle identifikovati – *Prim. prev.*]. Pa ipak, možda Oto ima neku „unutrašnju“ evidenciju?

Ovde smo već naišli na rupu u rezonovanju, i to ne preterano zanimljivu. Podsetiću da definicija epifenomena podrazumeva nepostojanje posledica u *fizičkom* svetu. Ukoliko Oto hoće da prihvati otvoreni dualizam, onda može tvrditi da iako epifenomenalna kvalitativna svojstva nemaju posledice u fizičkom svetu, to ne važi za njegov nefizički mentalni svet (Brod je u knjizi iz 1925. godine uspeo da izbegne ovu rupu upravo definisanjem epifenomena na str. 8). Na primer, ova svojstva *uzrokuju neka od njegovih (ne-fizičkih) verovanja*, kao što je verovanje da postoje epifenomenalna kvalitativna svojstva. Međutim, takvo rezonovanje predstavlja kratkoročno izbegavanje sramote. Naime, sada po ceni protivrečnosti, Otova verovanja ne mogu imati nikakve posledice po fizički svet. Kada bi odjednom izgubio

kvalitativna svojstva, Oto ne bi nastavio da veruje da takva svojstva postoje, ali bi i dalje mogao da *kaže* da jeste nekada verovao. On samo ne bi verovao u to što kaže da je nekada verovao! (Niti bi mogao da vam kaže da nije verovao u to šta je tvrdio, ili da uradi bilo šta čime bi se otkrilo da on više ne veruje u to što tvrdi.) Jedini način na koji bi Oto mogao da „opravda“ svoje verovanje u epifenomene je putem povlačenja u solipsistički svet gde nema nikog osim njega samog, njegovih verovanja i kvalitativnih svojstava, odsečenih od svih posledica u svetu. Daleko od toga da ovo rešenje „osigurava“ poziciju materijaliste koji zadržava kvalitativna svojstva; naprotiv, dolazi samo do obavezivanja na najradikalniji mogući solipsizam, time što se um – sa svim verovanjima i iskustvom – izoluje u potpunosti od svake interakcije sa spoljašnjim svetom.

Ako su kvalitativna svojstva epifenomenalna u filozofskom smislu, njihovim prisustvom se ne može objasniti način na koji se stvari događaju u materijalnom svetu, budući da bi se, prema definiciji, stvari jednako događale i bez njih. Prema tome, ne postoji nikakav empirijski razlog za verovanje u epifenomene. Može li postojati druga vrsta razloga za tvrđenje postojanja epifenomena? Kakva tačno vrsta? U pitanju su *a priori* razlozi. Šta kažete? Niko nikad nije ponudio nijedan takav razlog – dobar, loš, indiferentan – ili ga bar ja nisam video. Neko bi verovatno hteo sada da prigovori kako sam „verifikacionista“ u pogledu epifenomena, ali na to imam spreman sledeći odgovor: nije li svako verifikacionista u pogledu *ovakvog* tipa iskaza? Razmotrite, recimo, hipotezu da postoji četrnaest epifenomenalnih gremlina u svakom od cilindara klipnog motora. Ovi gremlini nemaju masu, energiju, ni bilo kakva fizička svojstva, niti čine da motor radi bolje ili gore, brže ili sporije. Nema niti može biti bilo kakve empirijske evidencije za njihovo postojanje, niti postoji empirijski način da se u principu ova hipoteza razluči od alternativnih prema kojima postoji dvanaest, ili trinaest, ili petnaest... gremlina. Putem kog principa bi se moglo braniti nečije odbacivanje takvih besmislica? Putem principa verifikacije, ili, pak, putem zdravog razuma?

Ah, ali ima razlike! (kaže Oto.) Ne postoji nezavisna motivacija da se hipoteza o gremlinima shvati ozbiljno. Ti si ih baš malopre izmislio. Kvalitativna svojstva su prisutna već dosta dugo, jer tumače ulogu protagoniste u našoj pojmovnoj shemi iskustva.

A šta ako su neki mučenici godinama i godinama mislili da gremlini čine da njihovi automobili mogu da se kreću, a sada su, pritisnuti naučnim progresom, primorani na beznadežnu tvrdnju da gremlini postoje i dalje, ali kao epifenomeni? Da li bismo pogrešili kada bismo tu njihovu „hipotezu“ odbacili? Ma koji da je princip na koji se oslanjamo kada okrećemo leđa takvim besmislicama, smatram da je veoma lako odbaciti doktrinu da su

kvalitativna svojstva epifenomenalna u filozofskom smislu. To naprosto nije pozicija koja zavređuje ozbiljnu diskusiju.

Teško je poverovati u to da su filozofi, koji su opisivali svoja gledišta kao bliska epifenomenalizmu, skloni takvim jadnim i bednim greškama. Nije li pre slučaj da tvrde da su kvalitativna svojstva epifenomenalna u Hakslijevom smislu? U ovoj interpretaciji, kvalitativna svojstva *jesu* fizičke posledice i *imaju* fizičke posledice; samo te posledice nisu funkcionalne. Svaki materijalista bi trebalo da bude srećan što mu se pružila šansa da zastupa ovakvu hipotezu, pogotovo ako kvalitativna svojstva poistovetimo sa, recimo, dispozicijama za reagovanje. Kao što sam primetio u poglavlju o uživanju⁴, iako su neke pristrasnosti u našem kvalitativnom prostoru funkcionalne – ili su bile nekada davno funkcionalne – ostale su samo puke slučajnosti. Zašto nisam neki ljubitelj brokolija? Verovatno nema nekog posebnog razloga; moje dispozicije za negativno ragovanje na brokoli su epifenomenalne, takoreći nus-produkt toga od čega sam sastavljen. Takva moja preferencija nema nikakvu funkcionalnu ulogu, ali stvara mnoge posledice. U svakom stvorenom sistemu postoji podela na dve vrste svojstava: neka su krucijalna za funkcionisanje sistema, dok su druga tu *ad lib[itum]*. Sve mora da bude nekakvo, ali kakvo tačno – to najčešće nije važno. Menjač brzine u automobilu može da bude na određenoj razdaljini, određene jačine, ali to da li je okruglast ili kockast, ili pak ovalan, to su sve svojstva koja su epifenomenalna u Hakslijevom smislu. U *CADBLIND* sistemima [koje smo zamišljali u desetom poglavlju knjige], posebna shema kodiranja boja-prema-broju bila je epifenomenalna.⁵ Shemu smo mogli i da predstavimo na *suprotan* način (koristeći negativne umesto pozitivne brojeve, ili množeći sve vrednosti nekom konstantom), ali pritom ne bi bilo nikakve *funkcionalne* razlike u domenu procesiranja informacija. Promena ove vrste bi mogla da bude i neuočljiva pri pomnijoj kauzalnoj analizi sistema, čak bi mogla da bude neuočljiva *i za sam sistem*; međutim, promena ne bi bila

4 Ovdje se misli na jedno od poglavlja Denetove knjige *Consciousness Explained*, odakle je preštampan tekst za zbornik. – *Prim. prev.*

5 Akronim *CADBLIND* stoji delom za softvere kojima se vrši računarski potpomognuto dizajniranje (engl. *Computer-aided Design, CAD*), a Denet pominje akronim u kontekstu misaonog eksperimenta izloženog u desetom poglavlju knjige *Consciousness Explained*, gde je poenta zamisliti *CAD* sistem prilagođen za slepe (engl. *blind*) inženjere i arhitekte, po imenu *CADBLIND Marc II*. Ovakva mašina sadrži još jedan uređaj (koji Denet imenuje *Vorsetzer*) koji za cilj ima da proveri da li je primenjen algoritam za, recimo, promenu boje, tako što će se postulirati shema kodiranja. Misaonim eksperiment treba da pokaže da je intervencija *Vorsetzer*-a nepotrebna u toku procesiranja informacija od senzacija (ili ulaznih podataka) do prosuđivanja sadržaja (ili izlaznih podataka), te da je samim tim nepotrebno postulirati kvalitativna svojstva u objašnjenju mentalnog. – *Prim. prev.*

epifenomenalna u filozofskom smislu. Recimo, došlo bi do niza sitnih promena u voltaži kada sistem pohranjuje informacije o različitim brojevima.

Ako porazmislimo o svojstvima nervnog sistema, koja nam omogućavaju da vidimo, čujemo, mirišemo, dodirujemo stvari, onda ćemo uvideti da ih je moguće ugrubo podeliti na svojstva koja predstavljaju krucijalne posrednike u procesiranju informacija, i na epifenomenalna svojstva koja su manje ili više promenljiva *ad lib[itum]*, kao shema kodiranja boja u *CADBLIND* sistemu. Kada filozof tvrdi da su kvalitativna svojstva u suštini epifenomenalna svojstva moždanih stanja, to bi možda moglo značiti da će se možda ispostaviti da ta svojstva nisu ništa do lokalne varijacije u temperaturi koje generiše neuralni metabolizam. No, ovo ne može biti namera epifenomenalista, zar ne? Jer, ako bi im ovo bilo na umu kada tvrde postojanje epifenomenalnih kvalitativnih svojstava, onda ova svojstva ne bi predstavljala izazov za materijalističku poziciju.

Došlo je vreme da se teret dokazivanja prebaci onima koji insistiraju na upotrebi termina „epifenomenalno“. Filozofski smisao termina je naprosto neozbiljan, Hakslijev smisao je relativno jasan i neproblematičan – ali i irelevantan za filozofsku argumentaciju. Nijedan drugi smisao termina nema nikakvu vrednost. Ukoliko nađete nekoga ko za sebe tvrdi da je epifenomenalista, i da zastupa sve varijante epifenomenalizma, pokušajte da budete ljubazni prema njemu, ali svejedno ga upitajte: „O čemu ti, čoveče, pričaš?“

Uzgred budi rečeno, može se primetiti i da ova ekvivokacija termina „epifenomenalno“ takođe utiče na diskusiju o zombijima. Filozofski zombi je, podsetiću, potpuno nerazlučiv u domenu ponašanja od normalnog ljudskog bića, ali nema svest. Nema tog specifičnog osećaja kako je biti zombi; naprotiv, zombi izgleda posmatračima tako kako izgleda spolja (u posmatraču se ubraja i on sam, kako smo videli u prethodnom poglavlju⁶). Primer sa filozofskim zombijem se može interpretirati na jači i slabiji način, zavisno od toga kako ćemo shvatiti nerazlučivost u posmatranju. Ako bismo rekli da je zombi *u principu* nerazlučiv od svesne osobe, onda bismo time tvrdili da je svest epifenomenalna *u neozbiljnom smislu*. Ovo bi bilo sasvim smešno i naivno. Umesto toga bismo mogli da tvrdimo da je svest epifenomenalna u smislu koji je propagirao Haksli: iako bi postojao nekakav način da razlikujemo zombije od ljudskih bića (ko zna, možda zombiji imaju zelene mozgovce), ova razlika nije funkcionalna razlika *za posmatraču*. Ekvivalentno tome, ljudska tela sa zelenim mozgovima ne konstituišu posmatraču, za razliku od drugih ljudskih tela. Prema ovoj hipotezi, mi bismo

6 Ovo se, takođe, odnosi na prethodna poglavlja Denetove knjige *Consciousness Explained*, odakle je preštampan tekst za zbornik. – *Prim. prev.*

moгли biti sposobni da u principu razlikujemo „posednuta“ tela od „neposednutih“ tako što bismo proveravali boju mozga u svakom telu. Ovo je, naravno, isto jedna smešna pretpostavka, ali i opasna, jer neprijatno mnogo liči na vrstu predrasuda kojima se negirala ličnost ljudima na osnovu boje njihove kože. Krajnje je vreme da se ideja mogućnosti filozofskih zombija uzme kao takva kakva zaista jeste: ne kao ozbiljna filozofska ideja, već kao nazadna i bezvredna zaostavština prošlog vremena. Možda žene nisu svesne! Ili Jevreji! Kako jeziva budalaština. Šajlok [Shylock]⁷ nam, prilično ispravno, skreće pažnju na to šta sledi iz prihvatanja pukih kriterijuma u domenu ponašanja:

Nema li Jevrejin oči? Nema li Jevrejin ruke, organe, telesne dimenzije, čula, afekcije, strasti; ne hrani li se istom hranom, nije li povređen istim oružjem, ne podleže li istim bolestima, ne leči li se istim lekovima, ne greje li ga isto leto, ne smrzava li ga ista zima kao hrišćanina? Ako nas ubodete, ne krvarimo li jednako? Ako nas golicate, ne smejemo li se jednako? Ako nas otrujete, ne umiremo li jednako?

Postoji i drugi način da se diskutuje mogućnost zombija, i u nekom pogledu, taj drugi način mi izgleda više zadovoljavajuće. Da li su zombiji mogući? Ne samo da su mogući, već su aktualni! Svi smo mi zombiji.* Niko nije svestan – na sistematski misteriozan način koji ide u prilog doktrinama kao što je epifenomenalizam! Ja ne mogu da dokažem da takva vrsta svesti ne postoji. Ja, takođe, ne mogu da dokažem ni da gremlini ne postoje. Najbolje što mogu da uradim jeste da pokažem da ne postoji nikakva iole vredna motivacija za verovanje u takve stvari.

7 Šajlok je fiktivni lik u Šekspirovoj drami *Mletački trgovac*, koji je zamišljen kao osvetoljubivi Jevrejin zelenoš iz Venecije, čije postajanje hrišćaninom predstavlja način isкупljenja za grehe. Denet se ovde očigledno odlučuje za blagonaklono čitanje Šekspira, iako se ova drama među kritičarima obično interpretirala kao oličenje antisemitizma elizabetanskog doba, pogotovo jer se Šekspir odlučio baš za Veneciju, gde je ustanovljen prvi geto, i gde su Jevreji bili primorani da nose radi lakše identifikacije distinktivne crvene šešire, i to pod pretnjom smrtno kazne. Takođe, nakon izvođenja ove drame, u vernakularnom engleskom se odomao glagol *to shylock*, što znači, opisno rečeno, posuđivati novac pod veoma nepovoljnim uslovima. – *Prim. prev.*

* Svako citiranje ove izjave van konteksta smatraću činom očajničkog intelektualnog nepoštenja!

Korišćena literatura

- Block, N. (1990), "Inverted Earth", u: J. E. Tomberlin 1990, str. 53-79.
- Broad, C. D. (1925), *Mind and Its Place in Nature*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Churchland, P. M. (1985), "Reduction, Qualia, and the Direct Introspection of Brain States", *Journal of Philosophy* 82: 8-28.
- Churchland, P. M. (1990), "Knowing Qualia: A Reply to Jackson", u: Churchland, P. M., *A Neurocomputational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science*, Cambridge, Mass.: MIT Press/Bradford Books. str. 67-76.
- Fox, I. (1989), "On the Nature and Cognitive Function of Phenomenal Content – Part One", *Philosophical Topics* 17: 81-117.
- Harman, G. (1990), "The Intrinsic Quality of Experience", u: J. E. Tomberlin 1990, str. 31-52.
- Jackson, F. (1982), "Epiphenomenal Qualia", *Philosophical Quarterly* 32: 127-136.
- Lewis, D. (1988), "What Experiences Teaches", *Proceedings of the Russellian Society of the University of Sydney*, preštampano u W. Lycan (prir.), *Mind and Cognition: A Reader*. Oxford: Blackwell, 1990.
- Loar, B. (1990) "Phenomenal States", u: J. E. Tomberlin 1990, str. 81-108.
- Lycan, W. (1990), "What is the Subjectivity of Mental?", u: J. E. Tomberlin 1990, str. 109-130.
- Nemirow, L. (1990), "Physicalism and the Cognitive Role of Acquaintance", u: W. Lycan (prir.), *Mind and Cognition: A Reader*, Oxford: Blackwell, str. 490-499.
- Tomberlin, J. E. (prir) (1990), *Philosophical Perspectives, 4: Action Theory and Philosophy of Mind*. Atascadero, Calif.: Ridgeview.
- Tye, M. (1986), "The Subjective Qualities of Experience", *Mind* 95: 1-17.
- Van Gulick, R. (1990), "Understanding the Phenomenal Mind: Are We All Just Armadillos?", izlaganje na konferenciji "The Phenomenal Mind – How Is It Possible and Why is it Necessary?", Zentrum für Interdisziplinäre Forschung, Bielefeld, Germany, 14-17. maj.
- Zajonc, R. & Markus, H. (1984), "Affect and Cognition: The Hard Interface", u: C. Izard, J. Kagan i R. Zajonc (prir.), *Emotion, Cognition, and Behavior*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 73-102.

Prevela Vanja Subotić

